

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	5
KISALTMALAR.....	9

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler.....	11
1.1.1. Kalıplaşmış Söz Birlikleri.....	12
1.1.1.1. Atasözleri ve Tekerlemeler.....	13
1.1.1.2. İlişki Sözleri.....	14
1.1.1.3. İkilemeler.....	14
1.1.1.4. Deyimler.....	15
1.1.1.5. Birleşik Sözler.....	16
1.2. Fosil Kelimeler.....	16
1.2.1. Fosil Kelimelerin Anlamlandırılması Üzerine Bir Araştırma.....	19
1.3. Günümüz Türkçesindeki Arkaik Ögeler Üzerine Çalışmalar.....	24

2. BÖLÜM

TÜRKÇEDE FOSİL KELİMELER ARAŞTIRMASI

2.1. Amaç.....	29
2.2. Varsayımlar.....	29
2.3. Yöntem.....	29
2.4. Fosil Kelime Listesinin Oluşturulması.....	30
2.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	32
2.6. İşlem.....	33
2.7. Verilerin İşlenmesi.....	35

2.8. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler.....	38
2.8.1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimeler.....	38
2.8.2. İlişki Sözlerindeki Fosil Kelimeler.....	41
2.8.3. İkilemelerdeki Fosil Kelimeler.....	47
2.8.4. Deyimlerdeki Fosil Kelimeler.....	109
2.8.5. Birleşik Sözlerdeki Fosil Kelimeler.....	194
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	213
KAYNAKLAR.....	237
FOSİL KELİMELER DİZİNİ.....	253

TABLolar

Tablo 1. Fosillerin ve Kalıplaşmış Söz Birliklerinin Açıklanması.....	21
Tablo 2. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosilleşme Oranları.....	213
Tablo 3. İlişki Sözlerindeki Fosilleşme Oranları.....	214
Tablo 4. İkilemelerdeki Fosilleşme Oranları.....	215
Tablo 5. Deyimlerdeki Fosilleşme Oranları.....	219
Tablo 6. Birleşik Sözlerdeki Fosilleşme Oranları.....	224
Tablo 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerinde Fosilleşme Oranları.....	226
Tablo 8. Türkçedeki Alıntı Kelimeler.....	235

ŞEKİLLER

Şekil 1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	213
Şekil 2. İlişki Sözlerindeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	214
Şekil 3. İkilemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	218
Şekil 4. Deyimlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	223
Şekil 5. Birleşik Sözlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	225
Şekil 6. Bütün Kelimelerin Fosilleşme Grafiği.....	234
Şekil 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Tüm Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	234

ÖN SÖZ

Bir dili oluşturan öğeler temelde sözlükbirimler gibi görünse de bu genel görünümün organizmasında, sesbirimlerden cümlelere dek birbiriyle simbiyotik ilişki içinde olan büyüleyici bir sistem vardır. Yerli yerinde duruyormuş gibi görünen sesbirimler, biçimbirimler, sözlükbirimler, cümleler ve sözcelerden oluşan bu dil organizmasındaki her bir birim; uyumları ve aykırılıklarıyla, kazandıkları ve kaybettikleriyle derinden derine değişen, gelişen bir sistemi yaşamaktadır. Her bir unsurun hem kendini hem de bütünü etkilediği bu değişim ve gelişmeler; dilin kendi dengeleri, kuralları ve yapısı içinde evrenin akıl işleyişindeki gibi mucizevi bir nitelik de taşır.

Dilde eklerden sözlükbirimlere dek ses, biçim, anlam değişimleri yaşandığı gibi bu dil birimlerine yeni katılanlar ve elbette bunlardan ölenler de olmaktadır. Fakat dil, kendi kültürel hafızası, tecrübesi, dile getirdikleri ve getiremedikleriyle bazı ölümlere farklı bir muamele uygular. Eski Türkçede yeterlilik fiillerinde kullanılan *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiilinin, *-A zarf fiil eki* ile kaynaşmasını ve şekilce erimesini (kel-e-u-ma- > gel-e-me-), sadece artzamanlı bir ses olayı olarak görememişimdir. Şekilce eriyen *u-* fiilinin, işlev ve anlam yönünden *-a zarf-fiil* ekinin benliğinde bir hatıra gibi yaşamasına ayrıca saygı duymuşumdur. Bu örneğe benzer biçimde, dile dair dokunaklı ve ilginç bulduğum bir başka durum da kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış fosil kelimeler olmuştur.

Faka bas-, *eşi menendi bulunma-*, *nevri dön-* deyimlerindeki *fak*, *menent*, *nevir*; *karman çorman*, *kaba saba*, *soy sop* ikile-

melerindeki *çorman*, *saba*, *sop* gibi kelimeler; bu kadar göz önünde olmalarına rağmen anlamlarının genellikle bilinmemeleri, hatta bazılarının anlamsız muamelesi yapılarak bir nevi yok sayılmaları, kalıplaşmış söz birliği içinde de olsa bir varlık direnişi göstermeleri adına hep ilgimi çekmişti. Bu kelimelerin çoğu günümüz Türkçesinde ölmüştü, fakat kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştıkları için bu dil dünyasını terk edememişlerdi sanki. Bunlardan bir kısmı, bir zamanlar bağımsız bir birim olarak hüküm sürmüştü, sonra da kullanımları zayıflamış ya da tümten ortadan kalkmıştı. Bazıları ağızlarda yaşayan ve standart Türkçeye ancak kalıplaşmış söz birliği içinde emanet bir biçimde girmiş kelimelerdi. Kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış ve orada tutsak kalmış olan bu fosilleri; üç yıl boyunca derleyip araştırsam da elbette gözümden kaçanlar olmuştur. Bu yüzden daha uzun yıllar, zihnimin bir köşesi hep onlara ait olacak.

6

Kitabın “Giriş” bölümünde fosil kelimelere, kalıplaşmış söz birliklerine dair bilgi verilmiş ve günümüz Türkçesindeki arkaik (eskicil) kelimeler üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir. Ayrıca bu bölümde kalıplaşmış söz birliklerinin anlamlandırılmasında, fosil kelimelerin rolünü belirlemeye yönelik yapılan araştırma verileri sunulmuş ve bu veriler tartışılmıştır. İkinci bölümde, 212 fosil kelimenin anlamı, hangi kalıplaşmış söz birliklerinde ne oranda geçtikleri, bağımsız kullanılma durumları örneklerle açıklanmıştır. Değerlendirme ve Sonuç’ta kelimeler; fosilleşme oranlarına göre sıralanmış, kökenlenlerine grafiklerle sınırlandırılmış ve kitabın sonunda dizin içinde belirtilmiştir.

Kitapta bazı kelimelere etimolojik yorumlar getirilse de bu çalışma, etimolojik bir araştırma değildir. Bu yüzden bazı fosil kelimelerin anlamlandırılmasına ve değerlendirilmesine yönelik her türlü farklı görüş, öneri, eleştiri;

kitabın daha fazla gelişmesini ve olgunlaşmasını sağlayacaktır. Araştırma esnasında heyecanıma ortak olmakla kalmayıp metni okuyarak görüş ve önerilerini sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a, Prof. Dr. Leyla Karahan'a, Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Prof. Dr. Nurettin Demir'e ve Doç. Dr. Figen GÜNER DİLEK'e hürmetle teşekkür ederim. Kendileri bu çalışmayı gözden geçirmiş olsalar da öneri ve eleştirilerinin tümünü kitaba yansıtamamaktan kaynaklanan her türlü hata ve eksiklik bana aittir.

Eylül 2015, Ankara